

**PREVENCIÓ DE LA VIOLÈNCIA
MASCLISTA EN ADOLESCENTS DE
12 A 16 ANYS: REVISIÓ DE
PROGRAMES, DISSENY D'UN
PROGRAMA DE PREVENCIÓ I
APLICACIÓ DEL PROGRAMA PILOT**

Elsa Mestre i Macià – 45170582-P

Facultat d'Educació i Psicologia

Grau en Psicologia

Curs 2019-2020

Tutor: Carles Rostan Sánchez

Data de lliurement: 1 de Juny de 2020

Agraïments

Agrair a l'Institut Mestre Andreu, de Sant Joan de les Abadesses, al seu equip directiu, equip docent i l'alumnat que m'hagin permès realitzar el programa pilot a l'institut i que hagin mostrat gran interès des de l'inici en realitzar el programa complet, el qual s'intentarà realitzar quan s'acabi la situació de confinament degut a la pandèmia de COVID-19. Agrair a la vegada als estudiants de 3r ESO la seva disposició a respondre el qüestionari post quan tots ja estàvem confinats i no ens trobàvem en la millor situació, i a la vegada les seves ganes i participació en la sessió que vam realitzar.

A la vegada agrair a la meua família la seva paciència durant la creació d'aquest treball, en especial durant les setmanes de confinament en les que he estat més focalitzada en el treball que en ells .

Agrair també, a les meves amigues i companyes de classe que han estat al meu costat, presencial i telemàticament, durant la redacció d'aquest treball, per haver-me animat a seguir-lo fent en els moments que no ho veia clar i haver resolt els dubtes que m'anaven sorgint i elles ja ho havien solucionat.

I finalment, agrair al meu tutor la seva predisposició per sempre donar-me un cop de mà fent tutories, sobretot amb tots els canvis que he hagut de realitzar degut a la situació de pandèmia mundial en la que ens hem trobat i davant els quals anava una mica perduda.

Resum:

En aquest treball es presenta una breu recopilació dels programes de prevenció de la violència masclista realitzats entre l'any 1998 i l'any 2019 de prevenció de la violència masclista en adolescents a tot el món. Primer de tot es fa una revisió teòrica de la violència masclista i dels conceptes relacionats. A continuació es fa una cerca bibliogràfica dels programes realitzats i després amb els resultats de les temàtiques més tractades, es crea un programa d'intervenció dirigit a adolescents, de 12 a 16 anys, per tal de prevenir la violència masclista. El programa es divideix en sis sessions però com a programa pilot només s'aplica la primera sessió a una mostra de 23 participants d'entre 14 i 16 anys. Finalment, es fa una avaluació de l'efectivitat del programa per tal de tenir en compte els punts febles de cares a futures intervencions.

Paraules clau: violència masclista, violència contra la parella, programa de prevenció i adolescents.

Abstract:

This work presents a brief compilation of the programs of prevention of the male chauvinistic violence realized among the year 1998 and the year 2019 of prevention of the male chauvinistic violence at adolescents all over the world. First of all it makes a theoretic review of the male chauvinistic violence and of the concepts that has related. Then makes a bibliographic search of the programs realized and next with the results of the themed more treated, creates an intervencion program for adolescents, over 12 to 16 years, to prevent the domestic violence. The program divides at six sessions but as a pilot program only applies the first session at a sample of 23 participants of among 14 and 16 years. Finally, it makes an appraisal of the effectiveness of the program for such to consider the weak points of faces at future interventions.

Keywords: domestic violence, violence against the couple, prevention program, adolescents and teenagers.

ÍNDEX

1. Introducció	2
1.1 Justificació, interès i rellevància	2
1.2 Contextualització	3
1.3. Aproximació conceptual.....	5
2. Objectius	7
3. Metodologia	8
Revisió de programes.....	8
Disseny de programa	9
Programa pilot.....	9
Lloc on s’ha aplicat el programa i participants.....	9
Procediment	9
Pre-test	10
Intervenció	10
Post-test.....	11
Requeriments ètics:.....	11
4. Resultat.....	11
4.1 Revisió de programes	11
Descripció dels programes.....	12
Taula de síntesi	17
Taula temàtiques	19
4.3 Proposta d’un programa d’intervenció	20
4.4 Resultats programa pilot.....	24
5. Discussió i conclusions	27
6. Referències bibliogràfiques	29

1. Introducció

1.1 Justificació, interès i rellevància

La proposta d'aquest projecte va sorgir de la idea d'estudiar un problema psicosocial greu com és la violència masclista i crear i dur a terme un programa de prevenció. L'objectiu d'aquest programa és tenir en compte les variables que poden influir en les creences masclistes errònies que els adolescents poden tenir.

Les dades de les que disposem mostren que la violència masclista és un problema psicosocial molt greu ja que, segons l'estudi *Violence Against Women: an EU-Wide Survey* (2014) realitzat amb dones de tots els països europeus es va demostrar que 2 de cada 5 dones han patit algun tipus de violència psicològica per part de la seva parella. A més a més; 1 de cada 5 dones ha patit alguna forma d'assetjament sexual abans dels 15 anys. Aquest estudi també mostra que 1 de cada 4 dones heterosexuales i/o bisexuals han patit violència física o sexual per part de la seva parella. A la vegada mostra que 1 de cada 10 dones a partir del 15 anys ha patit violència sexual per part de persones que no eren la seva parella, i una de cada 20 ha estat violada, entre elles 1 de cada 10 indica que hi va participar més d'un agressor.

Si analitzem per part de qui s'han realitzat aquestes conductes masclistes observem que aquest mateix estudi demostra que el 31% de dones han estat violades per la seva parella en sis o més ocasions. També mostra que el 85% de dones agredides sexualment coneixien al seu agressor abans, i en el 52% de casos era la seva parella. A més a més també s'observa que el 22% de dones han patit violència física per part d'homes que no eren la seva parella i el 34,5% de dones n'experimenta per part d'una ex parella.

A la vegada aquest estudi demostra que entre un 40 i un 50% de dones pateixen assetjament sexual a la feina; aquest percentatge augmenta fins al 75% en dones que ocupen càrrecs alts. Una problemàtica greu que s'inclou dins de la violència masclista i que es demostra en aquest estudi és que el 65% de les víctimes no ho explicarà mai a ningú. A més a més podem observar que es tracta d'una problemàtica psicosocial greu ja que aquest estudi ens dóna una dada molt alarmant

Elsa Maestre i Macià
4517582-P

i és que el 90% de dones han patit algun tipus d'assetjament sexual al llarg de la seva vida.

Si observem el codi penal i les lleis vigents en quant a la violència masclista observem que, tot i haver-hi controvèrsies dins la societat, la violència masclista només és penalitzada com a tal si es produeix dins de la parella o amb una ex parella. Això provoca que hi hagi molts casos de violència masclista que quedin descoberts i per tant, quedin fora del paraigües de la violència masclista i que acabin essent jutjats com a delictes menys geus.

Cal destacar que tal i com diuen Díaz-Aguado, (2002) i Heise (1998) en els darrers anys, gràcies a la divulgació que se n'ha fet i al treball de conscienciació a la societat, s'ha començat a sensibilitzar més a la població internacional de la necessitat de denúncia, discussió i visualització d'aquesta problemàtica.

Després de valorar els diferents models de programes que es presentaran, s'exposa el model creat per l'autora. Aquest intenta integrar els coneixements aportant una perspectiva deconstruccionista ja que no es pot fer una prevenció de la violència masclista sense deconstruir totes les idees masclistes que la societat ens ha portat ensenyant des del moment que vam néixer.

Tenint tot això en compte l'objectiu d'aquest treball és presentar una síntesi dels programes de prevenció de la violència masclista duts a terme fins a l'actualitat. A més es vol proposar i aplicar un programa que tingui en compte les idees de tots els duts a terme amb anterioritat i que permeti profunditzar en les diferents problemàtiques existents dins la violència masclista.

1.2 Contextualització

Aquest treball ha sorgit de la idea de donar resposta a la necessitat de prevenir una problemàtica com és la violència masclista en una població com són els adolescents. Aquests es troben en una etapa clau del seu desenvolupament com a persones i en la que encara es poden evitar situacions futures desagradables. Com es veurà en l'apartat d'aproximació conceptual la violència masclista és un problema psicosocial greu que té efectes molt negatius en els i les adolescents i on moltes de

les conductes que perceben com a correctes o que la societat els diu que són correctes per l'etapa evolutiva en la que es troben; no les qüestionaran i les duran a terme en el seu futur si no se'n fa una bona prevenció.

El programa que serà aplicat agafa de base diferents programes duts a terme en anterioritat a diferents països. Els diferents programes han estat aplicats en adolescents de diferents parts del món i han demostrat la validesa que tenen. Tot i així cap s'acaba d'ajustar pel que fa a la temàtica dels diferents tallers i la durabilitat d'aquests a les necessitats dels instituts de Catalunya pel que refereix a la seva pròpia organització interna i als continguts que són més necessaris de treballar amb el seu estudiantat.

Segons Foshee et al. (2015) els infants i adolescents que han estat exposats a situacions de violència masclista tenen un alt risc d'acabar essent víctimes o agressors en l'edat adulta. Això fa que encara amb més motiu hi hagi la necessitat de fer programes de prevenció de la violència masclista en adolescents ja que moltes vegades el professorat no sap la història vital que té l'estudiant i seria una forma de prevenir que aquesta violència aparegui en un futur.

Cal remarcar com diuen Díaz-Aguado (2002) i Heise (1998) que la violència masclista no és una problemàtica que neixi de la societat actual ni de les relacions, sinó que és una conseqüència de les desigualtats existents que se'ns han marcat des del moment que hem nascut com a un constructe social a seguir. Aquest ens ha marcat una realitat i una estructura jeràrquica pel que fa a les relacions entre les persones que ve marcada per l'herència heteropatriarcal. Això ha provocat que acabem fent nostres aquestes creences i actituds i actuant sota aquestes desigualtats.

Inicialment la idea era aplicar un programa que ja s'hagués dut a terme en alguna part del món i comprovar si en la població catalana tenia el mateix efecte positiu que en la població s'origen però al veure que cap acabava d'encaixar amb la idea inicial es va decidir versionar-los i fer, per tant, una barreja dels programes duts a terme anteriorment. En els següents apartats es podrà llegir el disseny fet i els resultats obtinguts.

1.3. Aproximació conceptual

Primerament, i partint de les relacions heterosexuales a fi de contextualitzar el tema, citaré l'article 1 de la Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra la Dona elaborat per l'Assemblea General de les Nacions Unides (1993):

Qualsevol acte de violència basat en la pertinença al sexe femení que tingui o pugui tenir com a resultat un dany o sofriment físic, sexual o psicològic per a les dones, incloses les amenaces de tals actes, les coaccions la privació arbitrària de la llibertat, tant si es produeix a la vida pública com a la vida privada.

Segons Díaz-Aguado (2008) i Flood i Pease (2009) hi ha tres formes de relacions abusives o violència en parella: física, sexual i psicològica. Durant molts anys la psicològica no es va estudiar i es parlava més de la física i la sexual tot i que es reconeixia que aquestes tenien efectes a nivell psicològic. Les relacions entre elles presenten unes característiques cícliques pròpies que es donen de forma repetida (Urbiola Estévez i Iraurgi, 2011b; Walker, 1989).

Existeixen diverses teories que intenten explicar l'origen de la conducta violenta dins la parella, que és una part de la violència masclista. Aquestes teories expliquen que en edat adolescent la conducta violenta no està sempre vinculada a la presència de malalties mentals ni al consum d'alcohol i drogues. Tal i com diuen Taylor, Stein, Mach, Horwood i Burden (2008), es tracta d'una interacció entre les idees masclistes que ja tenen incorporades i una falta de control d'impulsos natural per la seva edat evolutiva. En el seu estudi apunten que un 56% d'adolescents d'entre 11 i 13 anys han tingut algun tipus de relació de parella i entre ells el 28% de les noies ha patit al menys una conducta violenta per part de la seva parella i un 21% dels nois ha exercit actes agressius. Segons explica també O'Leary (2012) en l'etapa adolescent molts dels episodis de violència masclista es donen per falta de control d'impulsos ja que hi ha ocasions en que l'agressió es fa per ambdues parts de la parella tot i que hi ha un percentatge masculí més elevat.

Un altre dels motius de la violència masclista en adolescents seria el que es mostra en un estudi realitzat per la *Federación de Mujeres Progresistas* (2011), En ell

s'explica que el 80% d'adolescents creu que en una relació la noia ha de complaure a la seva parella. Aquí es pot comprovar que la idea errònia de l'amor romàntic està molt arrelada encara a les relacions amoroses que mantenen els adolescents.

La relació entre la ideologia de l'amor romàntic que ve inculcada per la societat i per les pel·lícules, sèries de televisió i llibres que aquests adolescents han vist des de petits, amb la violència masclista ha estat àmpliament estudiada en la literatura especialitzada (Branden, 200; Coria, 2001; Moreno Marimón, González i Ros 2007; Moreno Marimón, Sastre i Hernández, 2003; Riso, 2008; Sastre, Amorim i González, 2007). Els mites i creences sobre l'amor romàntic són estructures cognitives fortament arrelades i configuren en bona part les idees que els i les adolescents consideren com a normals en les relacions de parella. Totes aquestes idees s'arrelen en un model cultural basat en la desigualtat i el desequilibri en les relacions entre homes i dones. Aquest model es transmet mitjançant el procés de socialització de gènere, i és per això que és molt necessari treballar en els joves la deconstrucció de la idea i dels mites de l'amor romàntic.

Segons Ubillos-Landa et al. (2017) els estudiants de secundària del País Basc mostren un nivell de pensaments distorsionats envers les dones i la violència elevat. El presenten tant nois com noies i tot i que no hi ha diferències significatives entre ells sí que es mostren més pensaments distorsionats en nois.

En estudis fets als Estats Units es mostra que en els tres últims anys de High School (dels 16 anys 18 anys) entre un 32 i un 38% d'adolescents havien patit violència masclista per part de la seva parella (O'Leary et al. 2008; O'Learly et al 2012). Rivas et al (2017) amb població de Madrid van trobar que segons l'edat als 16 anys un 32,3% havien patit violència masclista per part de la parella i als 17 anys un 42,3%.

Segons Smith, White i Hollans (2003) les noies maltractades físicament a l'adolescència per part de les seves parelles tenen major probabilitat de ser víctimes d'atacs físics o sexuals per part del seu company durant els anys universitaris. La probabilitat de que hi hagués una agressió sexual també era major si al mateix any

n'hi havia hagut de física. A la vegada Cava et al. (2015) expliquen que degut a la violència masclista en adolescents es pot observar que en nois es veu afectat l'autoconcepte social i emocional, i en noies es veuen afectades totes les formes d'autoconcepte però un destacable seria sobretot l'autoconcepte acadèmic ja que és un punt pel que es podria arribar a detectar que està passant quelcom en la vida d'aquesta adolescent. A la vegada segons Armstrong et al. (2014) les dones que han patit violència masclista pateixen dolor, ansietat, pèrdua de la qualitat de vida, trastorn d'estrès posttraumàtic, pèrdua de feina, violència econòmica, etc.

Segons Calvete et al. (2010) la prevalença de l'assetjament online a l'etapa adolescent oscil·la entorn al 35,7% ja que molta de la vida social que antigament es feia en persona ha passat a fer-se online, en especial a les xarxes socials i això fa que els i les joves es vegin jutjats, atacats, insultats o assetjats sexualment per aquest medi.

Edwards et al. (2018) expliquen que per poder prevenir la violència masclista en les relacions que mantenen els adolescents cal no només donar-los informació per prevenir-la. Diuen que ajudar-los també a identificar en quins missatges i en quines accions l'estan duent a terme o la reben. A la vegada Garrido (2019) explica que per conscienciar sobre la prevenció de la violència masclista en adolescents és necessari treballar les creences sobre l'amor i el sexe, els estereotips de gènere i l'aprenentatge social sobre la violència i gestió d'emocions.

2. Objectius

Objectius generals:

- Fer una revisió bibliogràfica dels programes de prevenció de la violència masclista realitzats en els últims 20 anys a nivell mundial.
- Crear i aplicar un programa de prevenció de la violència masclista dirigit a adolescents de 12 a 16 anys.

Objectius específics:

- Conèixer en més profunditat la violència masclista des d'una perspectiva psicosocial.

- Fer una recerca de diferents programes de prevenció de violència masclista i ampliar-ne el meu coneixement.
- Veure les coincidències temàtiques entre els diferents programes de prevenció de la violència masclista que s'han realitzat en els últims 20 anys.
- Observar les diferències pel que fa a la percepció de la violència masclista entre adolescents nois i adolescents noies.
- Millorar el coneixement que tenen els adolescents en els quals se'ls aplica el programa dissenyat sobre la violència masclista i facilitar-ne la seva detecció i prevenció.

3. Metodologia

En la realització d'aquesta investigació l'interès principal és dissenyar i dur a terme un programa d'intervenció que el que faci és prevenir la violència masclista. És per això que primer de tot es fa una revisió dels programes realitzats en anterioritat a tot el món. A continuació es realitza el disseny del programa tenint en compte els resultats obtinguts de la revisió. I finalment, s'aplica el programa dissenyat en format programa pilot. Per tant, aquesta investigació té una part de recerca bibliogràfica, la primera, i una part de disseny i recerca empírica, la segona.

Revisió de programes

Es fa una revisió sistemàtica per la qual s'identifiquen, es seleccionen i es sintetitzen els estudis realitzats amb anterioritat. S'ha fet una cerca en tres repositoris acadèmics diferents: la biblioteca online Educational Resources Information Centre (*ERIC*) que pertany al Departament d'Educació dels Estats Units; la biblioteca online Psycinfo que pertany a l'American Psychological Association (APA); i al buscador Google acadèmic que es tracta d'un metarepositori massiu obert. Per fer la cerca es va introduir els termes “programa”, “prevención”, “violencia”, “machista”, “género”, “pareja”, “adolescentes”, “program”, “prevention”, “violence”, “domestic”, “sexual”, “dating”, “teenagers”, “adolescents”, “couple”.

Es van trobar un total de 50 programes, els quals al concretar-ho en els últims 20 anys per reduir-ne la mostra es van quedar en 35. Al fer la revisió dels documents es va observar que coincidia que hi havia articles publicats en revistes diferents que tractaven del mateix programa i es va fer una reducció a un total final de 16 programes. Tots ells oferien la qualitat de ser articles científics i d'haver passat per processos de revisió.

Per tal d'analitzar els textos se'ls va categoritzar en funció de: any de realització, mostra, país on s'ha realitzat, total d'hores i tallers, i finalment temàtiques tractades en aquests tallers.

Disseny de programa

Un cop revistats tots els programes es va procedir a dissenyar un programa que tingués present tot allò que havia funcionat en els revisats. Aquest està organitzat en sis sessions d'una hora i mitja cada una les quals es desenvolupen en format taller. Els continguts s'estructuren en temàtiques i dinàmiques diferents per a cada sessió. Es pot veure la totalitat del programa dissenyat a l'apartat 4.3. Es va decidir aplicar només una sessió amb una mostra petita d'estudiants d'ESO per tal d'utilitzar-ho com a programa pilot i veure'n la seva viabilitat.

Programa pilot

Per tal de poder avaluar la funcionalitat, la viabilitat i l'aplicabilitat del programa i comprovar si necessitava millores es va realitzar el primer taller dels sis que hi havia dissenyats. Això es va realitzar en una classe de tercer d'ESO on hi havia una mostra petita de participants i es va fer una avaluació pre-post.

Lloc on s'ha aplicat el programa i participants

En aquest estudi hi ha participat un total de 23 estudiants de 14 a 16 anys de l'Institut Mestre Andreu de Sant Joan de les Abadesses que estan cursant 3r d'ESO. Entre ells hi ha 8 noies i 15 nois. La intervenció es va dur a terme a la seva aula de l'institut.

Procediment

El programa es va dissenyar tenint en compte les temàtiques més tractades en els programes anteriors. És per això que es van classificar aquestes temàtiques en diferents taules i es va buscar entre les més repetides les que encaixaven millor en cada sessió per tal de treballar-les totes. Al tenir aquestes dades recollides es va fer un disseny que pogués resultar còmode per els instituts d'aplicar pel que fa a les hores lectives que s'ocuparien i que a la vegada tractés totes les temàtiques necessàries per tal de generar un canvi en els adolescents. Podeu veure el disseny sencer del programa a l'apartat 4.3 de resultats.

Pre-test

Una setmana abans de l'aplicació del programa es va fer arribar als participants l'*Escala de Detecció de Sexisme en Adolescentes DSA* que té 26 preguntes que es contesten mitjançant una escala Likert de 6 punts a través de Google Forms per tal de facilitar-ne la seva resposta ràpida.

Aquest qüestionari representa una mesura equivalent a l'*Inventari de Sexisme Ambivalent (ASI)* de Glick i Fiske (1996), adaptat a la població adolescent, que ha estat desenvolupat per un equip de la Universitat de Granada. Per a l'elaboració d'aquest, es van adaptar els indicadors i ítems del ASI al llenguatge i comportaments de la realitat quotidiana dels i les adolescents, on s'hi van afegir uns altres que reflectissin actituds cap a les característiques de personalitat o conductes concretes que impliquessin un menor nivell d'abstracció, per a facilitar la comprensió del contingut per adolescents. Les puntuacions en SH i SB s'obtenen fent una mitjana de les respostes als ítems que componen cadascuna, en una escala que va d'1 ('Totalment desacord') a 6 ('Totalment d'acord'), sense punt intermedi. És possible obtenir una puntuació global de Sexisme Ambivalent fent una mitjana de les puntuacions en SH i SB. Segons les normes establertes per l'ASI original, les puntuacions per sobre de 2,5 en cadascuna de les escales poden ser considerades relativament 'sexistes'.

Intervenció

Durant una hora i mitja se'ls va aplicar la primera sessió del programa dissenyat, que es pot trobar descrita en la seva totalitat a l'apartat 4.3. Els participants estaven col·locats en semicercle i tots portaven una targeta amb el seu nom per dirigir-se a ells mentre participaven. Es va treballar a través de diferents dinàmiques, i vídeos com ara "Histèriques, malfollades, culpables. La violència masclista en 24 frases" el qual il·lustra diferents afirmacions masclistes que es solen fer en el dia a dia. A la vegada se'ls van exposar les dades que van sorgir de l'estudi *Violence Against Women: an EU-Wide Survey* fet l'any 2014 a nivell europeu i es van fer espais de debat entorn als diferents temes sobre violència masclista que anaven sorgint; finalment, es va realitzar un rolplaying.

Post-test

Una setmana després de l'aplicació del programa es va fer arribar als participants l'*Escala de Detecció de Sexismo en Adolescentes* DSA. Té 26 preguntes que es contesten mitjançant una escala Likert de 6 punts a través de Google Forms facilitant-ne la seva resposta ràpida i còmoda per ells i elles.

Requeriments ètics:

Perquè aquest estudi tingui el màxim de rigor científic possible es tindran en compte els següents requeriments ètics.

1. Consentiment informat per part dels progenitors/es o tutors/es legals en ser menors i per part d'ells/elles mateixos/es conforme estan d'acord en participar.
2. Els/les participants estaran informats/des en tot moment de l'objectiu de la investigació.
3. Enquestes de forma anònima per respectar la confidencialitat.
4. Explicar als/les participants com es mantindrà la seva confidencialitat.

En el cas que s'apliqués el programa, i no fos només un programa pilot, hi hauria un grup control que un cop finalitzat l'estudi també se'ls faria la intervenció ja que èticament no seria correcte deixar a un grup d'adolescents sense fer-los aquesta intervenció.

4. Resultat

A continuació es presenten els resultats d'aquest estudi. Primer de tot es presenten els resultats de la recerca que s'ha fet de programes duts a terme anteriorment i la revisió que s'ha fet d'aquets. A continuació, trobareu el disseny del programa de prevenció que s'ha fet. I finalment, trobareu els resultats obtinguts de l'aplicació en format pilot d'aquest programa.

4.1 Revisió de programes

A fi de facilitar la lectura d'aquest apartat de presentació dels resultats de la recerca i revisió de programes, es mostra primer una breu descripció general de cada un dels programes que presentaré en format escrit. A continuació hi ha una síntesi amb les categories seleccionades en format de taula. I finalment hi ha una relació entre

cada una de les temàtiques i els autors que l'han utilitzat per il·lustrar les temàtiques més utilitzades.

Descripció dels programes

Foshee, V., Bauman, K., Arriaga, X., Helms, R., Koch, G. I Linder, G. (1998). An evaluation of Safe Dates, an adolescent dating violence prevention program. American Journal of Public Health, 88 (1), 45-50.

Es realitza amb 1886 estudiants de 8è i 9è grau de 14 escoles públiques de Carolina del Nord (EEUU) en un total de 10 sessions de 45 minuts cada una. S'intenta crear canvis en les creences que normalitzen la violència en la parella, els rols de gènere, les habilitats prosocials i les creences falses davant la violència de gènere.

Weisz, A. N. i Black, B. M. (2001). Evaluating a sexual assault and dating violence prevention program for urban youth. Social Work Research, 25(2), 89-100.

Es realitza amb 66 estudiants de secundària dels Estats Units en un total de 12 sessions on es dona informació sobre l'assetjament sexual, els rols i les dinàmiques de la violència física, i les conseqüències de l'ús de la violència en les relacions de nuviatge.

Jaycox, L. H., McCaffrey, D., eiseman, B., Aronoff, J., Shelley, G. A., Collins, R. L., i Marshall, G., N. (2006). Impact of a school-based dating violence prevention program among latino teens: Randomized controlled effectiveness trail. Journal of Adolescent Health, 39, 694-704. Doi: 10.1016/j.jadohealth.2006.05.002

Es realitza amb 2540 estudiants de secundària de 14 16 anys. Es realitza en tres sessions d'una hora on es parla de les formes de manifestació de la violència, mites de l'amor romàntic, cicle de la violència, indicadors i senyals d'alarma i dificultats per abandonar una relació, sistema legal, i pautes per augmentar la seguretat de la víctima. El programa mostra una millora en el coneixement sobre la violència en la parella tot i que no és suficientment sensible segons els autors.

Gómez, H. (2007). La prevención de la violencia de genero en adolescentes. Una experoencia en el ámbito educativo. Apuntes de la Psicología, 25 (3), 325-340.

Elsa Maestre i Macià
4517582-P

Hi participen 28 adolescents d'entre 16 i 18 anys que estan cursant batxillerat. Es realitza en 14 sessions entre elles sis d'una hora i vuit de dues hores. En elles es treballa el cicle de la violència, la dinàmica de les relacions abusives, dificultats per abandonar la relació d'abús, característiques de l'agressor i la víctima, mites i falses creences sobre la violència de gènere, indicadors d'una relació d'abús, cerca d'ajuda i recursos comunitaris i habilitats de resolució de conflictes no violentes. Els resultats mostren un canvi d'actituds segurament degut a la intervenció feta.

Wolfe, D. A., Crooks, C., Jaffe, P., Chido, D., Hughes, R., Ellis, X. I. I Donner, A. (2009). A school-based program to prevent adolescent dating violence: A cluster randomized trial. Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 163 (8), 692-699.

Es realitza amb 1722 estudiants de 14 a 15 anys de 20 escoles públiques d'Ontario (Canadà) en un total de 21 sessions. En elles es parla de les relacions saludables, de la salut sexual, de la reducció de l'ús de violència física, de sexualitat i de l'ús i abús de substàncies.

Ball, B., Kerig, P. K. I Rosenbluth, B. (2009). Kije a family but better because you can actually trust each other: The Expect Respect dating violence prevention program for an-risk youth. Health Promotion Practice, 10 (1) j, 45-58. Doi: 10.1177/1524839908322115

Hi participen 288 estudiants de 12 a 18 anys els quals divideixen en 28 grups formats per 14 nois i 14 noies. Es realitza en 24 sessions de 55 minuts en les quals es treballen habilitats de comunicació, qualitats d'una relació sana, definició d'abús i respecte, estereotips de gènere o ús i abús de poder, violència i el seu impacte a la vida dels adolescents, dinàmica de la violència en parella, senyals d'alarma i abús en la relació, gelosia i maneig de l'ira, establiment de límits, resolució de conflictes, com posar fi a una relació afectiva violenta. Com a resultats es mostra un major coneixement sobre la violència masculista.

Muñoz-Rivas, M. J., González, P., Fernández, L., Sebastián, J., Peña, M. E., i Perol, O. (2010). Validación de un programa de prevención de la violencia en las relaciones de noviazgo de jóvenes y adolescentes. Instituto de la Mujer; Madrid. ISBN: 978-84-7799-948-5

Es realitza amb 723 adolescents espanyols de 14 a 19 anys en un total de 8 sessions de 50 minuts. En aquestes sessions es parla del concepte i aspectes de la violència en les relacions de parella i com detectar-la, factors de risc i protecció, identitat de

gènere i prejudicis sexistes, mites de l'amor romàntic, vàlua personal i autoestima, estils i habilitats de comunicació, identificació i gestió emocional i estratègies d'afrontament.

Bruce, T., Nan, S. I Frances, B. (2010). The effects of gender violence, harassment prevention programming in middle Schools: a randomized experimental evaluation. Violence and Victims, 21 (2), 202-223

Es realitza amb 123 estudiants de sisè i setè grau, és a dir d'entre 11 i 13 anys dels Estats Units en un total de 5 sessions d'una durada de 40 minuts cada una, on es treballa la comunicació i els límits en les relacions, les formes de relacionar-se, el paper de la parella en la relació, les lleis sobre les relacions i les sancions legals per assalt i assetjament sexual.

Pick, S., Leenen, I., Givaudan, M., Prado, A. (2010) "Yo quiero yo puedo... prevenir la violencia" programa breu de sensibilització sobre la violència en el nuviatge. Salud Mental, 33:153-160

Es realitza amb 2250 joves d'instituts públics de Mèxic. Es realitza en un total de vuit conferències en les que es parla de com identificar i evitar la violència en qualsevol de les seves formes; se'ls reparteix un llibre que parla sobre aquest tema a tots i totes les participants, es defineix el concepte de violència, es parla dels diferents tipus de violència que existeixen i les seves conseqüències; s'aborden problemes relacionats amb la violència en la parella i s'exposen estratègies i habilitats per solucionar els problemes. Els resultats mostren un augment en la facilitat per poder detectar conductes violentes.

Póo, A. M., Vizcarra, M. B. (2011). Diseño, implementación y evaluación de un programa de prevención de la violencia en el noviazgo. Terapia Psicológica, vol 29 (2), 213-223.

Es tracta d'un programa compost per 4 mòduls dividits en 14 sessions setmanals que es va implementar com una assignatura optativa a la Universidad de La Frontera de Xile. Es realitza amb 31 estudiants universitaris xilens i es les sessions consisteixen en conceptualitzar els tipus de violència en la parella, parlar sobre la violència i les relacions de poder a la parella, els models explicatius de la violència, les característiques de la violència en parella i en joves i es donen recursos i estratègies per abordar la violència.

Taylor, B., Stein, N. D., Woodruff, D., Mumford, E. (2011). Shifting Boundaries: final report on an experimental evaluation of a youth dating violence prevention program in New York City middle schools. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.

Hi participen 2654 estudiants de 11 a 13 anys dividits en grup d'intervenció, grup control i grup combinat. Es realitzen sis sessions en el grup d'intervenció en les quals es parla de les conseqüències legals per qui exerceix actes agressius i d'assetjament, es parla dels límits, de l'espai personal, del bon tracte i el mal tracte, diferències entre comportaments acceptables i no acceptables, definició, mites i pautes d'actuació davant l'assetjament sexual. Els resultats mostren que hi ha un augment del coneixement de les lleis i tot el que envolta l'assetjament i l'abús sexual.

Ball, B., Thrap, A. T., Noonan, R. K., Valle, L. A., Hamburger, M. E, i Rosenbluth, B. (2012). Expect Respect suport groups: Preliminary evaluation of a dating violence prevention program for at-risk youth. Violence Against Women, 18 (7), 746-762. Doi:10.1177/1077801212455188

Hi participen 144 estudiants d'entre 11 i 18 anys que han estat testimonis de violència domèstica, maltractament infantil, amb experiència en violència sexual i/o que estan involucrats en violència de parella. Es divideixen en 26 grups separats per sexes, 14 de nois i 12 de noies. És una reaplicació del programa ja explicat *Like a family but better because you can actually trust each other. The expect respect dating violence program* (2009) que es torna a aplicar amb un grup concret d'adolescents per veure'n la seva eficàcia. Els resultats mostren que en aquesta població hi ha un increment de les habilitats de relació saludables i un millor ús de les habilitats de resolució de conflictes.

Casas, M. (2013). La prevención de la violencia de pareja entre adolescentes a través del programa: La Máscara del Amor. Tesis doctoral. Universidad de Valencia, Valencia.

Es tracta d'un problema de prevenció primària i secundària dirigit a joves de 14 a 20 anys amb l'objectiu de prevenir la violència en la parella adolescent. La seva implementació es va fer en instituts de les Illes Canàries i de Múrcia, Terol i València amb una mostra total de 1284 estudiants.

Els estudiants llegeixen la novel·la *El infierno de Marta* escrita per Alapont (2003). A continuació es fan 14 sessions en les quals es parla de l'enamorament i l'amor, dels mites de l'amor romàntic, de l'autoconeixement i la teoria dels cercles concèntrics, de la intuïció, l'abús psicològic, físic i sexual, la gelosia, l'assetjament, els agressors dependents i psicòpates, com sortir d'una relació violenta i es donen habilitats de comunicació. A més a més en cada sessió es passen petits curtsmetratges que van relacionats amb la temàtica de la que s'està parlant.

Muñoz, B., Ortega-Rivera, F. J., Sánchez, V., (2013). El DaViPoP: un programa de prevenció de la violència en les parelles adolescents. Apuntes de psicología, vol. 31 82), 215-224.

Hi participen 56 estudiants de 3r d'ESO, 25 dones i 31 homes; tots pertanyen al mateix institut situat a Andalusia. El programa es fonamenta en tres pilars bàsics que són l'ús dels iguals com a recurs i context educatiu, el desenvolupament de competències emocionals i l'establiment de relacions socials sanes i l'aproximació a la violència en la parella adolescent des de l'anàlisi del festeig, l'inici, la consolidació i l'experiència de ruptura de les relacions de parella en adolescents. Els resultats mostren una millora en la qualitat de les relacions de parella que associen a la intervenció.

Foshee, V. A., Benefield, T., Dixon, K. S., Chang, L. Y., Senkomago, V., Ennett, S. T., Moracco, K. E. I Bowling, J. M. (2015) The effects of moms and teens for safe dates: a dating abuse prevention program for adolescents exposed to domestic violence. J Youth Adolescence, 44:995-1010. Doi: 10.1007/s10964-015-0272-6

Hi participen adolescents d'entre 12 i 16 anys i les seves mares. El programa consisteix en un seguit d'entrevistes telefòniques que es realitzen setmanalment i durant sis mesos tant als adolescents com a les mares. A la vegada es fa un grup amb els adolescents i les mares en el qual es parla de la violència que han patit. Els resultats mostren que els nivells de repetició de la violència que han sofert les mares i que els fills poden patir amb les seves relacions es rebaixen.

Navarro, J. J., Carbonell, Á., Oliver, A., (2019). Eficacia de la app psicoeducativa Liad@s para reducir el sexisme en adolescentes. Revista de psicodidáctica, 24 (1), 9-16.

Consisteix en fer una intervenció basada en la utilització d'una aplicació mòbil en format joc dirigida a reduir el sexisme en adolescents. Hi participen 369 estudiants d'ESO d'entre 12 i 17 anys de la província de València.

El que fan és, primerament realitzar un pretest; a continuació, la intervenció i posteriorment un posttest. Per la intervenció dos dels investigadors contextualitzen als adolescents les dades sobre violència de gènere i l'interès per utilitzar l'aplicació i els expliquen el seu funcionament. Se'ls proposa que hi juguin al llarg de quatre setmanes fent-ne un ús diari. S'exemplifica fent-ne un taller a classe de dues hores.

Els resultats mostren que es redueix el sexisme entre un 6 i un 12% però els autors expliquen que es podrien fer activitats complementàries per millorar-ne la seva eficàcia.

Taula de síntesi

Autors	Any	Mostra	País	Hores/tallers	Temàtiques
Foshee et al.	1998	1886 estudiants	Estats Units	10 sessions de 45 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Creences falses violència masculista - Rols de gènere - Habilitats prosocials
Weisz i Black	2001	66 estudiants	Estats Units	12 sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Assetjament sexual - Rols de gènere - Dinàmiques violència física - Conseqüències ús violència
Jaycox et al.	2006	2540 estudiants	Estats Units	3 sessions d'una hora	<ul style="list-style-type: none"> - Formes manifestació violència - Mites de l'amor romàntic - Cicle de la violència - Indicadors i senyals d'alarma - Dificultats abandonar relació - Sistema legal
Gómez	2007	28 estudiants	Espanya	14 sessions, 6 de 1 hora i 8 de 2 hores	<ul style="list-style-type: none"> - Cicle de la violència - Dinàmica de relacions abusives - Dificultats abandonar relació - Característiques agressor - Indicadors violència - Cerca d'ajuda i recursos comunitaris - Habilitats de resolució de conflictes.
Wolfe et al.	2009	1722 estudiants	Canadà	21 sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Relacions saludables - Salut sexual - Reducció ús violència - Abús de substàncies
Ball et al	2009	288 estudiants	Estats Units	24 sessions de 55 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Habilitats de comunicació - Qualitats de relació sana - Definició abús - Estereotips de gènere - Ús i abús de poder

Treball Final de Grau de Psicologia: Prevenció de la Violència Masclista en adolescents

Curs 2019 - 2020

					<ul style="list-style-type: none"> - Impacte violència - Dinàmica violència - Senyals alarma - Gelosia - Maneig ira - Establiment límits - Resolució de conflictes - Fi relació violenta
Muñoz-Rivas et al.	2010	723 estudiants	Espanya	8 sessions de 50 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Concepte violència - Aspectes violència en parella - Detectar violència - Factors de risc i protecció - Identitat de gènere - Prejudicis sexistes - Mites amor romàntic - Vàlua personal - Habilitats comunicació - Gestió emocional
Bruce et al.	2010	123 estudiants	Estats Units	5 sessions de 40 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Comunicació - Límits - Formes de relacionar-se - Paper de la parella en relació - Àmbit legal
Pick et al.	2010	2250 estudiants	Mèxic	8 sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Definició violència - Tipus de violència - Conseqüències - Problemes relacionals - Estratègies solució problemes
Póo i Vizcarra	2011	31 estudiants	Xile	14 sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Tipus de violència - Relacions de poder a la parella - Models explicatius de la violència - Característiques violència en la parella - Estratègies per abordar-la
Taylor et al.	2011	2654 estudiants	Estats Units	6 sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Conseqüències legals - Límits - Espai personal - Bon tracte i mal tracte - Comportaments no acceptables - Definició, mites i pautes d'actuació assetjament sexual
Ball et al.	2012	144 estudiants	Estats Units	26 grups, 24 sessions 55 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Habilitats de comunicació Qualitats de relació sana - Definició abús - Estereotips de gènere - Ús i abús de poder - Impacte violència - Dinàmica violència - Senyals alarma - Gelosia - Maneig ira - Establiment límits - Resolució de conflictes - Fi relació violenta
Casas	2013	1294 estudiants	Espanya	14 sessions de 90 minuts	<ul style="list-style-type: none"> - Enamorament - Mites de l'amor romàntic - Autoconeixement - Teoria cercles concèntriques - Abús - Gelosia - Assetjament

					<ul style="list-style-type: none"> - Tipus d'agressors - Com sortir de relació violenta - Habilitats de comunicació
Muñoz et al.	2013	56 estudiants	Espanya	Tres sessions	<ul style="list-style-type: none"> - Ús d'iguals com a recurs educatiu - Desenvolupament competències emocionals - Establiment relacions socials sanes - Aproximació a la violència en la parella - Anàlisi del festeig - Cicle de la parella
Foshee et al.	2015	Adolescents i mares	Estats Units	Entrevistes telefòniques durant 6 mesos i grup d'adolescents	<ul style="list-style-type: none"> - Violència patida
Navarro et al.	2019	369 estudiants	Espanya	Una sessió de dues hores i després utilització de la APP durant 4 setmanes	<ul style="list-style-type: none"> - Violència masclista concepte - Sexisme - Mites amor romàntic

Taula 1: síntesi de programes

Taula temàtiques

Autors	C	M	R	H	A	A	R	D	M	C	I	S	A	A	R	S	S	G	M	L	A	V	F	
	o	i	o	a	s	o	o	i	a	o	n	i	b	a	e	s	t	e	n	e	i	t	a	c
	n	t	l	s	a	l	l	n	n	n	d	s	a	j	l	x	u	s	g	e	l	l	o	
	c	e	s	g	t	l	l	à	i	q	e	u	a	d	a	o	n	a	r	r	e	l	a	
	p	r	è	è	j	a	q	u	e	u	e	e	a	r	r	e	s	a	l	l	a	c	c	
	t	e	n	n	a	r	e	e	s	s	r	s	l	e	g	a	l	a	c	c	i	ó	ó	
Foshee et al. (1998)	X	X	X	X			X																	
Weisz i Black (2001)	X		X		X			X	X															
Jaycox et al. (2006)	X	X					X	X		X	X													
Gómez (2007)	X		X				X		X		X	X											X	
Wolfe et al. (2009)	X								X						X	X	X							
Ball et al (2009)	X	X	X	X		X		X	X	X	X				X				X	X	X	X		
Muñoz-Rivas et al. (2010)	X	X	X	X			X		X	X												X	X	
Bruce et al. (2010)	X		X						X		X										X			
Pick et al. (2010)	X	X						X	X			X												
Póo i Vizcarra (2011)	X	X					X	X				X												
Taylor et al. (2011)	X		X		X				X												X	X		
Ball et al. (2012)	X	X	X	X		X		X	X	X	X							X	X	X	X			
Casas (2013)	X	X	X	X	X								X											

Muñoz et al. (2013)	X			X			X																										
Foshee et al. (2015)	X																															X	
Navarro et al. (2019)	X	X																															

Taula 2: Temàtiques

Com es pot observar hi ha diferents temàtiques que coexisteixen en els diferents programes realitzats en els últims 20 anys; aquestes són per exemple el concepte de violència masclista, les dinàmiques que aquesta genera, els mites de l'amor romàntic i les conseqüències de la violència masclista.

4.3 Proposta d'un programa d'intervenció

En aquest apartat podreu veure el disseny que s'ha fet d'un programa d'intervenció per tal de prevenir la violència masclista. Aquest s'ha fet tenint en compte les categories més repetides i treballades en programes fets en anterioritat. A la vegada s'ha intentat que la duració i funcionament del programa es fessin seguint les característiques que millors resultats havien donat en els altres programes.

El programa està organitzat en sis sessions d'una hora i mitja cada una les quals es desenvolupen en format taller. Els continguts s'estructuren en temàtiques i dinàmiques diferents per a cada sessió. Aquestes temàtiques s'han extret de les més utilitzades i que han donat millors resultats en la resta de programes que s'han portat a la pràctica anteriorment. Es descriuen les sis sessions a continuació:

- Sessió 1: Aquesta sessió té com a propòsit entregar als estudiants participants elements teòrics a través de diferents dinàmiques. Es comença preguntant-los què entenen ells per masclisme intentant generar un debat on es diguin les diferents opinions que els i les estudiants tenen al voltant d'aquesta paraula. A continuació se'ls posa un vídeo que té una duració de 2 minuts i 38 segons anomenat “Histèriques, malfollades, culpables. La violència masclista en 24 frases.” el qual il·lustra diferents afirmacions masclistes que es solen fer en el dia a dia. Per tal que reflexionin sobre el vídeo se'ls pregunta què els ha semblat, si han dit algun cop alguna d'aquestes frases o si els hi ha dit mai, generant un debat al respecte que els faci reflexionar. A continuació se'ls exposen les dades que van sorgir de l'estudi *Violence Against Women: an EU-Wide Survey* fet l'any 2014 a

nivell europeu i se'ls pregunta què pensen de les xifres que exposa. Seguidament, se'ls pregunta si creuen que les cançons que escolten quan surten de festa són masculines. La idea és que responguin només i no crear debat encara ja que a continuació se'ls posa el vídeo “Ni malas, ni vuestras” que té una duració de tres minuts i 47 segons i que fa un recull de cançons dels últims 50 anys que han sonat en diferents èpoques en els espais de festa i que són masculines. Una vegada han visualitzat el vídeo se'ls pregunta què en pensen i aquí si que s'espera que es generi un debat entorn a les cançons que han escoltat. A continuació, se'ls pregunta què són els micromasclismes i si en vivim cada dia tant nois com noies; a més a més se'ls pregunta si pensen que hi ha tipus de violència masculina i perquè creuen que existeix la violència masculina. Aquí s'espera que es produeixi un debat intens al voltant de les tres preguntes fetes, i un cop acabat el debat se'ls fa una explicació contestant les tres preguntes. Seguidament se'ls presenta una diapositiva amb diferents característiques i se'ls demana que expliquin les que socialment es opinen que són més d'homes i més de dones i si creuen que s'hi haurien d'associar o no. Posteriorment se'ls presenta una diapositiva amb fotografies de nois i noies amb diferents característiques físiques i se'ls demana si creuen que els estereotips físics venen definits des d'un punt de vista masculina. Seguidament se'ls projecta el vídeo “Y tú ¿quieres ser de mayor?” on es mostra que des de petits la societat ja marca quines professions són per dones i quines per homes, i se'ls pregunta què en pensen. Finalment se'ls proposa fer un rolplaying on els nois fan de noies i les noies de nois, i on a més de fer alguns papers que es podrien veure des d'una perspectiva masculina també representen masculinitats i feminitats alternatives. Un cop acabat el rolplaying se'ls pregunta com s'han sentit i què els ha semblat.

- Sessió 2: Aquesta sessió té com a propòsit fer reflexionar als i les estudiants sobre totes aquelles idees que tenen respecte l'amor romàntic i que no són certes. Primerament se'ls pregunta què creuen que és l'amor romàntic, i un cop han expressat les seves opinions se'ls explica la definició real i la dinàmica que segons aquesta creença hi ha en les relacions amoroses (amor a primera vista, coneixença i acceptació dels defectes de la parella, reelecció i consolidació). Posteriorment se'ls dóna a cada un una targeta verda, que

significa que és veritat, i una targeta vermella, que significa que és un mite, i se'ls demana que aixequin la que creuen que és correcte i se'ls presenta un seguit de mites de l'amor romàntic. Un cop tots han estat presentats se'ls explica que tot eren mites i se'ls demana perquè pensen que algunes de les afirmacions dites són certes, deconstruint així les idees errònies que tenen entorn a aquest tema. Seguidament se'ls presenta l'iceberg de la violència masclista i es debat amb ells si totes les coses que hi apareixen saben que eren violència masclista i si les haurien aturat si se les haguessin trobat. Després se'ls planteja debatre si el feminisme és necessari per combatre el masclisme. Acabat el debat se'ls presenta diferents icones de la lluita feminista i se'ls explica el que han aportat a aquesta lluita. Les icones que se'ls presenta són: Angela Davis, Siri Husvert, Rita Segato, Virginia Wolf (amb la qual es fa un paral·lelisme amb Maria Aurèlia Capmany per les seves obres), Virgine Despentes, Rosa Parks i Bel Olid.

- Sessió 3: Aquesta sessió té com a propòsit conscienciar sobre conductes que sempre s'ha pensat històricament que són correctes o fins i tot poden agradar a l'altra persona però que en realitat són completament masclistes. La primera conducta de la qual es parla és de les galanteries i això es fa projectant el curtmetratge argentí "Campana contra el acoso callejero" que dura 2 minuts i 23 segons. Per a treballar l'assetjament al carrer, i que una persona segueixi a una noia es fa a través del curtmetratge "Camino a casa" que té una duració de 2 minuts i 44 segons. A més, per parlar-ne se'ls explica una mica la *Llei de Llibertat Sexual* que ha estat aprovada recentment i la polèmica que aquesta ha generat. Per poder treballar la gelosia es projecten dos fragments de l'obra de teatre "Com quedem" on es mostren escenes de gelosia tant per part d'una noia com per part d'un noi. Una vegada visualitzats els vídeos se'ls demana què en pensen del que han vist, si ara que saben les conseqüències ho farien, o què farien si veiessin a algú que està fent alguna de aquestes conductes. S'intenta generar un debat entorn als tres comportaments. Finalment es projecta el vídeo "Ahora o nunca" que té una duració de 5 minuts i 46 segons i que relata tots els comentaris masclistes que pateix una noia al llarg de la seva vida, fins i tot els que pateix

dins d'una relació on hi ha violència masclista. Al acabar el vídeo es demana que diguin què n'opinen i quins pensaments i sensacions els ha generat.

- Sessió 4: Aquesta sessió pretén fer reflexionar als i les estudiants entorn a la violència masclista present a les xarxes socials, que en les seves edats els estudis mostren que és la més present. Primer de tot, se'ls presenten tres petites filmacions que mostren aquesta violència; aquestes són: “Contraseña” amb una duració de 1 minut i 44 segons on es mostra una parella d'adolescents en la que el noi li demana a la noia la contrasenya del seu mòbil per controlar amb qui parla. “Doble check” amb una duració de 3 minuts i 55 segons on es mostra una parella jove que discuteix perquè la noia ha rebut un missatge del noi però encara no l'ha pogut llegir i ell li diu que el menteix. I “Nude” amb una duració de 6 minuts i 53 segons on una noia envia una foto nua a la seva parella i aquest distribueix la foto per xarxes socials i la reben molts dels seus companys i companyes de classe. Se'ls demana què pensen dels vídeos, quines idees els han vingut al cap i s'intenta debatre entorn a la violència masclista que poden patir o exercir a les xarxes socials. Posteriorment se'ls presenta un seguit de retalls de premsa en els quals es presenten diferents manifestacions de violència masclista que s'ha exercit a través de xarxes socials i que ha acabat a tribunals. També se'ls parla de Carrie Golberg que va ser víctima de *porn revenge* i actualment és una de les advocades del *Me Too*. Finalment, es parla de les diferents campanyes que hi ha hagut a les xarxes socials en els últims anys per tal de combatre la violència masclista.
- Sessió 5: En aquesta sessió s'intenta dotar als i les estudiants d'eines per tal de gestionar les seves pròpies emocions i eines per sortir d'una relació violenta. Primerament se'ls explica l'alta necessitat que hi ha de regulació emocional perquè la convivència amb les persones que t'envolten es faci més fàcil. Per això se'ls expliquen diferents tècniques de relaxació i regulació. A continuació se'ls explica el cicle de la violència masclista en la parella que va relatar Leonor Walker. Seguidament se'ls parla sobre com sortir d'una relació on hi ha violència masclista, tant sortir-ne una mateixa com ajudar a una altra persona a sortir-ne. Se'ls donen eines per fer-ho i

se'ls explica els diferents serveis on podria acudir una persona que n'ha patit.

- Sessió 6: Finalment aquesta última sessió el que pretén és fer una reflexió final sobre l'aprens en les altres sessions. Primerament es demana que expliquin com s'han anat sentint i com ha anat canviant la seva forma de veure les diferents situacions a mida que han anat passant les sessions. Per acabar se'ls proposa crear algun tipus de contingut que puguin mostrar a la resta de companys de l'institut per prevenir la violència masclista amb el que han après i s'intenta dur a terme alguna de les idees que proposen.

4.4 Resultats programa pilot

Tot seguit es presentaran els resultats obtinguts en la resposta dels participants al programa pilot al qüestionari *l'Escala de Detecció de Sexismo en Adolescentes DSA* abans i després de la intervenció feta. Això es fa per veure les diferències que s'ha produït en les respostes dels participants.

Primer de tot i com podem observar en les taules 3 i 4 es va aplicar la prova T per mostres emparellades a fi de comparar els resultats del qüestionari passat prèviament a la intervenció i el qüestionari passat posteriorment.

Taula 3: Estadístics de les mostres pre-post					
		Media	N	Desviación estándar	Media de error estándar
Par 1	Totalpre	2,6292	23	,67749	,14127
	Totalpost	1,4356	23	,12621	,02632

Com podem observar el canvi que es produeix amb la intervenció feta, únicament amb una sessió, ja és significatiu. Aquest fet fa pensar que al realitzar tota la intervenció tal i com estaria prevista si s'apliqués el programa el canvi dels pensaments dels i les adolescents encara seria més gran ja que es podrien tocar temes que en aquest programa pilot no s'han pogut tractar.

Taula 4: Prueba de muestras emparejadas									
		Diferencias emparejadas					t	gl	Sig. (bilateral)
		Media	Desviación estándar	Media de error estándar	95% de intervalo de confianza de la diferencia				
					Inferior	Superior			
Par 1	Total pre - Total post	1,19368	,63767	,13296	,91792	1,46943	8,977	22	,000

Una altra cosa que vaig voler analitzar era si hi havia diferències significatives entre les creences errònies dels nois i les noies. Per poder-ho comprovar vaig aplicar la prova T per mostres independents relacionant el gènere amb els resultats del qüestionari pre i els resultats del qüestionari post.

Taula 5: Estadístics pre-post i gènere					
	Gènere	N	Media	Desviación estándar	Media de error estándar
Totalpre	Dona	8	2,8917	1,04203	,36841
	Home	15	2,4893	,34354	,08870
Totalpost	Dona	8	1,4432	,14764	,05220
	Home	15	1,4315	,11867	,03064

Com es pot observar a la taula 5 ens trobàvem amb una mostra en la que hi havia molts més nois que noies, pràcticament el doble, i la mitjana de les seves respostes mostrava diferències numèriques en les seves respostes. Un fet que em va cridar l'atenció és que contràriament al que es pensava eren les noies les que en resultats absoluts puntuaven més alt que els nois.

Com podem observar a la taula 6 però les diferències en les creences errònies entre nois i noies no són significatives.

Taula 6: Prova T per gènere pre-post										
		Prueba de Levene de igualdad de varianzas		prueba t para la igualdad de medias						
		F	Sig.	t	gl	Sig. (bilateral)	Diferencia de medias	Diferencia de error estándar	95% de intervalo de confianza de la diferencia	
									Inferior	Superior
Totalpre	Se asumen varianzas iguales	2,875	,105	1,385	21	,181	,40237	,29061	-,20197	2
	No se asumen varianzas iguales			1,062	7,822	,320	,40237	,37894	-,47494	1,27968
Totalpost	Se asumen varianzas iguales	,542	,470	,206	21	,838	,01167	,05650	-,10583	,12916
	No se asumen varianzas iguales			,193	11,946	,850	,01167	,06053	-,12027	,14361

5. Discussió i conclusions

El principal objectiu del present treball consistia en fer una cerca bibliogràfica de tots els programes realitzats en els últims 20 anys a nivell mundial. S'ha pogut trobar una bona mostra d'aquests programes que ha permès obtenir un llistat de temàtiques generals que són les utilitzades en pràcticament tots els programes realitzats fins al moment. Diversos d'aquests estudis d'avaluació de programes de prevenció de les relacions abusives amb l'alumnat de secundària mostren millora. També en el rebuig de la violència en les relacions de parella (Díaz-Aguado 2002, 2009; Foshee et al. 2004; Muñoz-Rivas et al. 2007).

L'anàlisi de les tipologies i temàtiques d'aquests programes ha permès complir dissenyar-ne un que tingués en compte tot allò treballat amb anterioritat i que havia mostrat la seva eficàcia. A més, s'ha tingut en compte els temps de duració i de sessions que segons els programes revisats havien mostrat millors resultats.

El programa dissenyat dona resposta a la necessitat de prevenció de la violència masclista existent i planteja una intervenció a nivell grupal en adolescents que es troben, com hem vist, en una etapa clau de la seva vida. L'abordatge grupal ofereix molts avantatges com per exemple que les creences expressades entre iguals ofereixen un pas intermedi entre els discursos dels professionals i el bagatge cultural dels participants (Roca, 2011). També, gràcies a treballar-ho en grup es crea un espai de reflexió entre nois i noies on poden sentir-se lliures dels judicis externs (Bonino, 2008b) i a la vegada es senten recolzats per les experiències dels companys i companyes.

En relació amb un dels principals objectius amb l'aplicació del programa pilot i en concordança amb els resultats de Navarro-Pérez, Carbonell i Oliver (2019) s'ha trobat la presència d'estereotips sexistes en els estudiants d'ESO. Això ens porta a mostrar la necessitat que es duguin a terme programes de prevenció de la violència masclista.

Aquesta investigació posa de manifest la congruència amb un dels objectius principals, ja que es mostra l'eficàcia del programa de prevenció observant-se una reducció d'aquests estereotips. Aquests resultats estan en la línia dels aconseguits per altres programes preventius de la violència masclista en l'àmbit escolar com és el cas del de Foshee et al. (1998).

En conjunt els resultats estan en la línia d'altres investigacions que han avaluat programes preventius de relacions abusives en la parella, realitzats en l'àmbit escolar de secundària (Díaz-Aguado 2002, 2009; Foshee et al. 2004; Hernando, 2007; Muñoz-Rivas et al. 2007).

Cal assenyalar que la violència de gènere en les relacions de parella és un greu problema de salut pública d'àmbit mundial (OMS, 2010), i que com hem vist cal que sigui abordat a l'adolescència a través de la detecció precoç i la prevenció educativa (Foshee et al, 2004). En l'actualitat, malgrat els diversos programes educatius, campanyes als mitjans de comunicació i investigacions per millorar la prevenció de la violència masclista a Catalunya i a la resta del món, és necessària una major prevenció educativa des de les etapes més inicials perquè aquesta es faci de manera més precoç i efectiva.

A l'haver aplicat aquest programa com a programa pilot s'ha pogut observar que s'haurien de fer algunes millores o adaptacions. Això és degut a que en la realitat i amb el volum de feina dels instituts se'ls fa complicat trobar espais per poder dedicar nou hores lectives per cada curs a fer un programa com aquest. A més mentre es realitzava el programa s'ha observat que els i les adolescents donen més feedback i participen més quan es realitza un rolplaying que quan es visualitza un vídeo. Per tant, caldria substituir algun dels vídeos per altres activitats més participatives ja que el fet de vivenciar l'aprenentatge, s'interioritza i dóna lloc a una millor reflexió degut a l'experiència viscuda i, per tant, també a una major participació en voler formar part de l'experiència.

Com a resum final reiterar que aquesta investigació posa de manifest que s'està en el camí adequat ja que s'ha aconseguit el canvi esperat reduint les creences masclistes dels adolescents. Aquests resultats animen a continuar en la línia de la prevenció de la violència masclista, prevenció que és necessària des de les etapes educatives més inicials, i també a les mares i pares per millorar-ne l'eficàcia.

Un dels objectius principals d'aquesta investigació era l'aplicació del programa, degut a les circumstàncies contextuais en les que s'han trobat en la realització de la investigació no ha pogut ser així del tot, i s'ha hagut d'adaptar a un programa pilot. Durant els últims mesos s'han donat diferents limitacions que han fet que s'hagi hagut d'anar readaptant la present investigació. La primera de totes es va presentar quan l'institut al que s'anava a realitzar el programa va decidir que no es portés a terme degut a que es solapava amb altres activitats programades de la mateixa temàtica. Aquest fet va provocar que s'hagués de cercar un altre institut que finalment va acceptar. Un cop ja aplicat el primer taller es va donar una situació de pandèmia que va implicar tancament d'instituts i que va impedir l'aplicació del programa en la seva totalitat i; per aquest motiu es va haver de readaptar a un programa pilot.

Com a orientacions futures es podria seguir aquesta investigació en format treball de final de màster o tesis doctoral on es podria crear un qüestionari per tal d'avaluar tots els continguts que es treballen en el programa, i no només les creences masclistes. A la vegada es podria aplicar el programa sencer a una població molt més àmplia i que tingués participants de 12 a 16 anys. També es podria adaptar el programa per tal de poder-lo aplicar a les mares i pares i als estudiants d'educació primària per tal de fer una millor prevenció primària de la violència masclista.

6. Referències bibliogràfiques

1. Antle, B. F., Sullivan, D. J., Dryden, A., Karam, E. A., & Barbee, A. P. (2011). *Healthy relationship education for dating violence prevention among high-risk youth*. Children and Youth Services

<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.08.031>

2. Aroca Montolío, C., Ros Ros, C., & Varela Portela, C. (2015). *Program for the Prevention of Violence among Teenage Couples in the School Setting*. *Educar*, 52(1), 11. <https://doi.org/10.5565/rev/educar.673>
3. Ball, B., Thrap, A. T., Noonan, R. K., Valle, L. A., Hamburger, M. E., i Rosenbluth, B. (2012). *Expect Respect suport groups: Preliminary evaluation of a dating violence prevention program for at-risk youth*. *Violence Against Women*, 18 (7), 746-762. Doi:10.1177/1077801212455188
4. Ball, B., Kerig, P. K. I Rosenbluth, B. (2009). *Kije a family but better because you can actually trust each other: The Expect Respect dating violence prevention program for an-risk youth*. *Health Promotion Practice*, 10 (1) i, 45-58. Doi: 10.1177/1524839908322115
5. Black, B. M., Hawley, A., Hoefler, R., & Barnett, T. M. (2017). *Factors related to teenage dating violence prevention programming in schools*. *Children and Schools*, 39(2), 99–107. <https://doi.org/10.1093/cs/cdx007>
6. Boira, S., Carbajosa, P., & Marcuello, C. (2013). *La violencia en la pareja des de tres perspectivas: víctimas, agresores y profesionales*. *Psychosocial Intervention*, 22, 125–133
7. Bruce, T., Nan, S. I Frances, B. (2010). *The effects of gender violence, harassment prevention programming in middle Schools: a randomized experimental evaluation*. *Violence and Victims*, 21 (2), 202-223.
8. Cantera, L. M., & Blanch, J. M. (2010). *Percepción Social de la Violencia en la Pareja desde los Estereotipos de Género*. *Psychosocial Intervention*, 19(2), 120–128. <https://doi.org/10.5093/in2010v19n2a3>
9. Cárdenas, F. P., González, B. Z., Rodríguez, G. H., Luz, D., González, H., Ignacio, J., Sierra, V. P. (2013). *Violencia en el*

- noviazgo en una muestra de jóvenes mexicanos*. Revista Costarricense de Psicología, 32(1), 40–40.
10. Casas, M. (2013). *La prevención de la violencia de pareja entre adolescentes a través del programa: La Máscara del Amor*. Tesis doctoral. Universidad de Valencia, Valencia.
11. Cavanaugh, C. E. (2019). *A Novel Model for Advancing Sexual Assault Education and Prevention on Campus*. Teaching of Psychology, 46(4), 306–311. <https://doi.org/10.1177/0098628319872590>
12. Colucci, E., & Hassan, G. (2014). *Prevention of domestic violence against women and children in low-income and middle-income countries*. Current Opinion in Psychiatry, 27(5), 350–357. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000088>
13. Cornelius, T. L., & Resseguie, N. (2007). *Primary and secondary prevention programs for dating violence: A review of the literature*. Aggression and Violent Behavior, 12(3), 364–375. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.09.006>
14. Delgado Álvarez, C., & Mergenthaler Márquez, E. (2011). *Evaluación psicométrica de la percepción de la violencia de género en la adolescencia*. International Journal of Developmental and Educational Psychology: INFAD. Revista de Psicología, 1(2), 197–206.
15. Duarte, E., Gómez, J. F., & Carrillo, C. D. (2011). *Masculinidad y hombre maltratador ¿pueden las creencias de hombres y mujeres propiciar violencia de género?* Revista de Psicología, 19(2), 7–30. <https://doi.org/10.5354/0719-0581.2010.17104>
16. Edwards, K. E., Shea, H. D., & Barboza Barela, A.-R. (2018). *Comprehensive Sexual Violence Prevention Education*. New Directions for Student Services, 2018(161), 47–58. <https://doi.org/10.1002/ss.20252>
17. European Union Agency for Fundamental Rights (2012). *Violencia de género contra las mujeres: una encuesta a escala de la UE*. European Union Agency for Fundamental Rights, 1(1), 4. Retrieved

from http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-factsheet_es.pdf

18. European Union Agency for Fundamental Rights. (2012). *Violence against women : an EU - wide survey*. European Union Agency for Fundamental Rights.
19. Fernández-Fuertes, A. A., & Fuertes, A. (2010). *Physical and psychological aggression in dating relationships of Spanish adolescents: Motives and consequences*. *Child Abuse and Neglect*, 34(3), 183–191. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.01.002>
20. Foshee, V. A., Bauman, K. E., Arriaga, X. B., Helms, R. W., Koch, G. G., & Linder, G. F. (1998). *An evaluation of safe dates, an adolescent dating violence prevention program*. *American Journal of Public Health*, 88(1), 45–50. <https://doi.org/10.2105/AJPH.88.1.45>
21. Foshee, V. A., Benefield, T., Dixon, K. S., Chang, L. Y., Senkomago, V., Ennett, S. T., Bowling, J. M. (2015). *The Effects of Moms and Teens for Safe Dates: A Dating Abuse Prevention Program for Adolescents Exposed to Domestic Violence*. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(5), 995–1010. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0272-6>
22. Foshee, V. A., Dixon, K. S., Ennett, S. T., Moracco, K. E., Bowling, J. M., Chang, L. Y., & Moss, J. L. (2015). *The Process of Adapting a Universal Dating Abuse Prevention Program to Adolescents Exposed to Domestic Violence*. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(12), 2151–2173. <https://doi.org/10.1177/0886260514552278>
23. Freire, K. E., Zakocs, R., Le, B., Hill, J. A., Brown, P., & Wheaton, J. (2015). *Evaluation of DELTA PREP: A Project Aimed at Integrating Primary Prevention of Intimate Partner Violence Within State Domestic Violence Coalitions*. *Health Education and Behavior*, 42(4), 436–448. <https://doi.org/10.1177/1090198115579413>
24. García Díaz, V., Fernández Feito, A., Rodríguez Díaz, F. J., López González, M. L., Mosteiro Díaz, M. D. P., & Lana Pérez, A. (2013).

- Violencia de género en estudiantes de enfermería durante sus relaciones de noviazgo. Atención Primaria, 45(6), 290–296.*
<https://doi.org/10.1016/j.aprim.2012.11.013>
25. Goodey, J. (2017). *Violence Against Women: Placing Evidence From a European Union–Wide Survey in a Policy Context.* *Journal of Interpersonal Violence, 32(12), 1760–1791.*
<https://doi.org/10.1177/0886260517698949>
26. Gómez, H. (2007). *La prevención de la violència de genero en adolescentes. Una experiencia en el ámbito educativo.* *Apuntes de la Psicología, 25 (3), 325-340.*
27. Hage, S. M. (2000). *The role of counseling psychology in preventing male violence against female intimates.* *Counseling Psychologist, 28(6), 797–828.* <https://doi.org/10.1177/0011000000286003>
28. Hernando Gómez, Á., García Rojas, A. D., & Montilla Coronado, M. del V. C. (2012). *Exploración de las actitudes y conductas de jóvenes universitarios ante la violencia en las relaciones de pareja.* *Revista Complutense de Educacion, 23(2), 427–441.*
https://doi.org/10.5209/rev_rced.2012.v23.n2.40036
29. Jaime, M. C. D., Stocking, M., Freire, K., Perkinson, L., Ciaravino, S., & Miller, E. (2016). *Using a domestic and sexual violence prevention advocate to implement a dating violence prevention program with athletes.* *Health Education Research, 31(6), 679–696.*
<https://doi.org/10.1093/her/cyw045>
30. Jaycox, L. H., McCaffrey, D., eiseman, B., Aronoff, J., Shelley, G. A., Collins, R. L., i Marshall, G., N. (2006). *Impact of a school-based dating violence prevention program among latino teens: Randomized controlled effectiveness trail.* *Journal of Adolescent Health, 39, 694-704.* Doi: 10.1016/j.jadohealth.2006.05.002
31. Jewell, L. M., & Wormith, J. S. (2010). *Variables Associated with Attrition from Domestic Violence Treatment Programs Targeting Male Batterers: A Meta-Analysis.* *Criminal Justice and Behavior, 37(10), 1086–1113.* <https://doi.org/10.1177/0093854810376815>
32. Landa, S. U., Goiburú, E., Puente, A., Pizarro, J. P., & Echeburúa, E. (2017). *Evaluación de pensamientos distorsionados sobre la*

- mujer y la violencia en estudiantes vasco parlantes de enseñanzas medias.* Revista de Psicodidactica, 22(1), 1–8.
<https://doi.org/10.1387/RevPsicodidact.16124>
33. López-Cepero Borrego, J., Rodríguez-Franco, L., Rodríguez-Díaz, F. J., Bringas, C., & Paíno, S. G. (2015). *Percepción de la victimización en el noviazgo de adolescentes y jóvenes españoles.* Revista Iberoamericana de Psicología y Salud, 6(2), 64–71.
<https://doi.org/10.1016/j.riips.2015.04.001>
34. Martínez, J. A., & Rey, C. A. (2014). *Prevención de violencia en el noviazgo: una revisión de programas publicados entre 1990 y 2012.* Pensamiento Psicológico, 12(1), 117–132.
<https://doi.org/10.11144/javerianacali.ppsi12-1.pvnr>
35. Modi, M. N., Palmer, S., & Armstrong, A. (2014). *The role of violence against women act in addressing intimate partner violence: A public health issue.* Journal of Women's Health, 23(3), 253–259.
<https://doi.org/10.1089/jwh.2013.4387>
36. Monreal Gimeno, M., Povedano Díaz, A., & Martínez Ferrer, B. (2014). *Ecological model of factors associated with dating violence.* Jett, 0(1), 29.
37. Mora, G. A., & Puente, M. S. (2013). *Factores que facilitan i obstaculizan la participación de la comunidad en el proyecto de prevención de la violencia de género en el sector nuevo horizonte.* Journal of Chemical Information and Modeling, 53(9), 1689–1699.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
38. Muñoz Maya, B., Ortega-Rivera, J., & Sánchez Jiménez, V. (2013). *El DaViPoP: un programa de prevención de violencia en el cortejo y las parejas adolescentes.* Apuntes de Psicología, 31(2), 215–224.
39. Muñoz-Rivas, M. J., González, P., Fernández, L., Sebastián, J., Peña, M. E., i Perol, O. (2010). *Validación de un programa de prevención de la violencia en las relaciones de noviazgo de jóvenes y adolescentes.* Instituto de la Mujer; Madrid. ISBN: 978-84-7799-948-5

40. Navarro-Pérez, J.-J., Carbonell, Á., & Oliver, A. (2019). *Eficacia de una app psicoeducativa para reducir el sexismo en adolescentes*. *Revista de Psicodidáctica*, 24(1), 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.psicod.2018.07.002>
41. Nevala, S. (2017). *Coercive Control and Its Impact on Intimate Partner Violence Through the Lens of an EU-Wide Survey on Violence Against Women*. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(12), 1792–1820. <https://doi.org/10.1177/0886260517698950>
42. O’Leary, K. D., & Slep, A. M. S. (2012). *Prevention of Partner Violence by Focusing on Behaviors of Both Young Males and Females*. *Prevention Science*, 13(4), 329–339. <https://doi.org/10.1007/s11121-011-0237-2>
43. Pazos Gómez, M., Delgado, A. O., & Gómez, Á. H. (2014). *Violencia en relaciones de pareja de jóvenes y adolescentes*. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 46(3), 148–159. [https://doi.org/10.1016/s0120-0534\(14\)70018-4](https://doi.org/10.1016/s0120-0534(14)70018-4)
44. Penado Abilleira, M., & Rodicio-García, M. L. (2017). *Análisis del autoconcepto en las víctimas de violencia de género entre adolescentes*. *Suma Psicológica*, 24(2), 107–114. <https://doi.org/10.1016/j.sumpsi.2017.08.001>
45. Perela Larrosa, M. (2010). *Violencia de género: violencia psicológica*. *Revista de Ciencias Jurídicas y Sociales*, 0(11), 353–376. <https://doi.org/10.5209/FORO.37248>
46. Pick, S., Leenen, I., Givaudan, M., Prado, A. (2010) “*Yo quiero yo puedo... prevenir la violència*” programa breve de sensibilización sobre la violencia en el noviazgo. *Salud Mental*, 33:153-160
47. Póo, A. M., Vizcarra, M. B. (2011). *Diseño, implementación y evaluación de un programa de prevención de la violencia en el noviazgo*. *Terapia Psicológica*, vol 29 (2), 213-223.
48. Prenzler, T., & Fardell, L. (2017). *Situational prevention of domestic violence: A review of security-based programs*. *Aggression and Violent Behavior*, 34, 51–58. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.04.003>

49. Recio, P., Cuadrado, I., & Ramos, E. (2007). *Propiedades psicométricas de la Escala de Detección de Sexismo en Adolescentes (DSA)*. *Psicothema*, *19*(3), 522–528.
50. Robles, L. A., & Navarro, L. (2015). *Partner Violence Among Adolescents : a Review of Current Programs for Prevention and for Intervention Proposal*. *Misión Jurídica*, 69–86.
51. Romero, A., Pick, S., de la Parra Coria, A., & Givaudan, M. (2010). *Evaluación del Impacto de un Programa de Prevención de Violencia en Adolescentes*. *Interamerican Journal of Psychology*, *44*(2), 203–212.
52. Rynerson, B. C., & Fishel, A. H. (1993). *Domestic violence prevention training: Participant characteristics and treatment outcomes*. *Journal of Family Violence*, *8*(3), 253–266. <https://doi.org/10.1007/BF00988771>
53. Schober, D. J., & Fawcett, S. B. (2015). *Using Action Planning to Build Organizational Capacity for the Prevention of Intimate Partner Violence*. *Health Education and Behavior*, *42*(4), 449–457. <https://doi.org/10.1177/1090198114564501>
54. Shorey, R. C., Zucosky, H., Brasfield, H., Febres, J., Cornelius, T. L., Sage, C., & Stuart, G. L. (2012). *Dating violence prevention programming: Directions for future interventions*. *Aggression and Violent Behavior*, *17*(4), 289–296. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.03.001>
55. Taylor, B., Stein, N. D., Woodruff, D., Mumford, E. (2011). *Shifting Boundaries: final report on an experimental evaluation of a youth dating violence prevention program in New York City middle schools*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.
56. Tapia Hernández, S. I. (2016). *Violencia De Género En Las Universidades O La Necesidad De Una Intervención Educativa*. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*. *Revista INFAD de Psicología*, *1*(1), 531. <https://doi.org/10.17060/ijodaep.2015.n1.v1.46>

57. Teten, A. L., Ball, B., Valle, L. A., Noonan, R., & Rosenbluth, B. (2009). *Considerations for the definition, measurement, consequences, and prevention of dating violence victimization among adolescent girls*. *Journal of Women's Health, 18*(7), 923–927. <https://doi.org/10.1089/jwh.2009.1515>
58. Valdivia Peralta, M., & González Bravo, L. (2014). *Violencia en el noviazgo y pololeo: una actualización proyectada hacia la adolescencia*. *Revista de Psicología, 32*(2), 329–355.
59. Vázquez, T. D., Hurtado, M. J. R., & Baños, R. V. (2018). *La adolescencia ante la violencia de género 2.0: concepciones, conductas y experiencias*. *Educacion XX1, 21*(1), 109–134. <https://doi.org/10.5944/educXX1.15972>
60. Vizcarra, M. B., Poo, A. M., & Donoso, T. (2013). *Programa educativo para la prevención de la violencia en el noviazgo*. *Revista de Psicología, 22*(1), 48–61. <https://doi.org/10.5354/0719-0581.2013.27719>
61. Weisz, A. N. i Black, B. M. (2001). *Evaluating a sexual assault and dating violence prevention program for urban youth*. *Social Work Research, 25*(2), 89-100.
62. Wolfe, D. A., Crooks, C. V., & Hughes, R. (2011). *The fourth R: A school-based adolescent dating violence prevention program*. *Psychosocial Intervention, 20*(2), 193–200. <https://doi.org/10.5093/in2011v20n2a7>
63. Wolfe, D. A., Crooks, C., Jaffe, P., Chido, D., Hughes, R., Ellis, X. I Donner, A. (2009). *A school-based program to prevent adolescent dating violence: A cluster randomized trial*. *Archives of Pediatrics and Adolescent medicine, 163* (8), 692-699.
64. Wolfe, D. A., & Jaffe, P. G. (1999). *Emerging strategies in the prevention of domestic violence*. *Future of Children, 9*(3), 133–144. <https://doi.org/10.2307/1602787>
65. Wray, R. J., Hornik, R. M., Gandy, O. H., Stryker, J., Ghez, M., & Mitchell-Clark, K. (2004). *Preventing domestic violence in the African American community: Assessing the impact of a dramatic*

radio serial. *Journal of Health Communication*, 9(1), 31–52.

<https://doi.org/10.1080/10810730490271656>

66. Zakocs, R., & Freire, K. E. (2015). *The DELTA PREP Initiative: Accelerating Coalition Capacity for Intimate Partner Violence Prevention*. *Health Education and Behavior*, 42(4), 458–470.
<https://doi.org/10.1177/1090198115577133>